

**Agnieszka
Tomczyk**
orcid.org/
0000-0001-7063-5130

**Rafał Czachor, *Abchazja,
Osetia Południowa,
Górski Karabach:
geneza i funkcjonowanie
systemów politycznych,*
Instytut Polsko-Rosyjski,
Wrocław 2014, ss. 558**

Książka Rafała Czachora jest pierwszą w literaturze naukowej tak obszerną próbą analizy kształtowania oraz funkcjonowania systemów politycznych nieuznawanych republik Kaukazu Południowego. To praca wyczekiwana. Nie tylko z uwagi na unikatową tematykę monografii, lecz także umiejętność konstruktywnego ujęcia osobliwości tytułowych republik separatystycznych. Wszak sam autor cytuje, że Górski Karabach istnieje w stanie „ani wojny, ani pokoju” (s. 320), Abchazja i Osetia Południowa zaś „to nie bandyckie enklawy, którym nie jest potrzebna (...) legitymacja do sprawowania władzy, a przede wszystkim – mit założycielski państwowości” (s. 101).

Monografia powstała w ramach projektu badawczego pt. „Niepodległe, nieuznawane: systemy polityczne Abchazji, Osetii Południowej i Górskiego Karabachu”, realizowanego przez Instytut Polsko-Rosyjski w latach 2013–2014. Autor jest wykładowcą akademickim oraz doktorem habilitowanym w zakresie nauk o polityce, specjalizującym się w teorii transformacji, systemach politycznych oraz polityce zagranicznej państw obszaru postradzieckiego, zwłaszcza Armenii, Białorusi oraz Rosji. Niniejsza praca wpisuje się w trwający od ponad dwóch dekad dyskurs dotyczący specyfiki funkcjonowania jednostek terytorialnych o nieustalonym statusie na Kaukazie Południowym. Wypełnia tym samym niedostatek opracowań podejmujących omawianą problematykę w ujęciu politologicznym. Wedle Autora deficyt ten wynika zarówno ze złożoności procesu politycznego zachodzącego w nieuznawanych republikach, jak i dokonywanej głównie z perspektywy destabilizującego wpływu na sytuację wewnętrzną Gruzji oraz Azerbejdżanu analizy owych separatyzmów. Nie bez znaczenia pozostają obawy badaczy o niepożądane przez nich przyczynienie się do legitymizacji bytów niepaństwowych. Wychodząc naprzeciw tym obawom, Autor wskazuje na chęć podjęcia wyzwania badawczego. Podyktowane jest ono dynamiką życia politycznego oraz zmianami społecznymi zachodzącymi w republikach nieuznawanych.

Na zasadniczą część pracy składa się sześć rozdziałów. Autor dokonuje niezbędnego wstępu historycznego, wskazując, że specyfika funkcjonowania systemów politycznych Abchazji, Osetii Południowej i Górskiego Karabachu stanowi wyzwanie dla współczesnego świata. Geneza oraz charakterystyka systemów politycznych i rozwiązań ustrojowych świadczy o tym, że republiki separatystyczne funkcjonują jako *de facto* państwa. Próżno szukać tu monotonicznych wywodów historycznych. Celem monografii jest bowiem analiza porządków ustrojowo-prawnych trzech nieuznawanych państw Kaukazu Południowego. Na tym tle dogłębnie omówieniu zostały poddane uwarunkowania tożsamości narodowych Gruzji oraz Azerbejdżanu, a także poszczególne etapy kształtowania się systemu politycznego, w tym organizacji organów konstytucyjnego podziału władzy. Jak zauważa Autor, dokonujące się na terytorium nieuznawanych republik zjawiska społeczno-polityczne zainicjowały proces samostanowienia oraz transformacji elit władzy rywalizujących o kształt ustrojowy. Stwierdza, że współczesna sytuacja wewnętrzna nieuznawanych państw jest spuścizną dziedzictwa Związku Radzieckiego, stanowiącego podstawę działań irredentystycznych oraz generującego jednocześnie konflikty etniczne.

R. Czachor stawia tezę, że brak powszechnego uznania Abchazji, Osetii Południowej oraz Górskiego Karabachu jest uwarunkowany wyłącznie politycznymi względami. Towarzyszy mu zaangażowanie ze strony Federacji Rosyjskiej, która postrzega owe republiki jako narzędzie nacisku na Gruzję i Azerbejdżan. Zdaniem Autora o ile w przypadku Abchazji oraz Osetii Południowej separatyzm służy utrzymaniu niezależności owych bytów państwowych od władz w Tbilisi oraz Baku, o tyle istnienie Górskiego Karabachu jest „tworem technicznym”, zmierzającym do włączenia w skład Armenii.

Pierwszy rozdział pracy służy zdefiniowaniu podstawowych zagadnień towarzyszących problematyce badawczej. Autor dużo uwagi poświęca teoretycznemu ujęciu suwerenności państwa oraz jej zakresowi. Odnosząc się do prawnych oraz politycznych aspektów uznania niepodległości państwa, wskazuje na ambiwalentność i złożoność prawa do samostanowienia narodów. Jak zasadnie wskazuje, z jednej strony realizacja prawa narodów do samostanowienia jest zagwarantowana przez międzynarodowe akty prawne i powszechnie utożsamiana z powstaniem państwa, z drugiej zaś fakt powstania państwa jest ostatecznie weryfikowany przez rzeczywistość, tj. zabiegi i decyzje polityczne państw. Słusznie zauważa, że okres rywalizacji zimnowojennej obfitował w nadużycia w kwestii prawa do samostanowienia. Podkreśla, że wynikały one przede wszystkim z procesu dekolonizacji, który doprowadził do pośpiesznego proklamowania niepodległości przez niektóre państwa, bez uwzględnienia aspektów etnicznych, podziałów socjokulturowych czy świadomości narodowej. W związku z tym Autor dostrzega mnóstwo zagrożeń wynikających z interpretacji prawa do samostanowienia, m.in. kolizję z interesami państwa sprawującego dotychczas kontrolę nad obszarem zajęтым przez separatystów.

W toku dalszych rozważań R. Czachor podkreśla złożoność i kontrowersyjność pojęcia samostanowienia, obecną zarówno w naukach politycznych, jak i praw-

nych. Poddaje refleksji, będący przedmiotem wieloletniego dyskursu, problem kolidującej ze sobą zasady samostanowienia narodów oraz prawa do ochrony integralności terytorialnej. Na podstawie opisanej natury idei samostanowienia Autor staje się zwolennikiem stwierdzenia, że „dawnego” znaczenia suwerenności nie można odnieść do współczesności, ponieważ pojęcie to nie jest już dziś utożsamiane wyłącznie z niezależnością państw oraz posiadaniem przez nie „monopolem” w sferze kontroli czy regulacji. Zwraca uwagę, że postulat samostanowienia stał się „sytuacją przemieszania ras i narodów” (s. 36), a dokonująca się w jego imię eskalacja konfliktów wymusiła na społeczności międzynarodowej ustanowienie politycznego *status quo*. Autorowi trudno rozstrzygnąć dekolonizacyjny charakter separatyzmów z końca XX w. Utrzymuje swą tezę, że to czynniki polityczne decydują o uznaniu niepodległości państwa. Podkreśla tym samym znaczący dysonans między praktyką polityczną a prawem międzynarodowym. Dokonuje ciekawego rozróżnienia pojęcia „parapaństwa” od „quazi-państwa” (s. 38–39), które przedstawia na stworzonym przez siebie wykresie, pokazującym zależność międzynarodowego uznania i funkcjonalności systemu politycznego. Uwagę zwraca tu subiektywizm Autora, który istotę tytułowych republik utożsamia z cechami zawartymi w definicji „parapaństwa”.

Punktem wyjścia rozważań w rozdziale drugim jest omówienie procesu powstawania nowych państw w kontekście funkcjonowania i rozpadu ZSRR. Autor ogranicza ramy czasowe do wczesnej i późnej pierestrojki. Z tego okresu wywodzi genezę procesów dezintegracyjnych państw postradzieckich oraz tendencji separatystycznych na Kaukazie, zwłaszcza w Gruzji, Armenii oraz Azerbejdżanie. Wskazuje, że zbiegły się one z „fenomenem odrodzenia” m.in. abchaskiej, południowoosetyjskiej oraz karabaskiej tożsamości narodowej. W uporządkowanym wywodzie chronologicznym przedstawia etapy procesu dezintegracji ZSRR, które poprzedziły eskalację aspiracji narodowowyzwoleńczych. Jednak czyni to w duchu rozważań nad specyfiką ustrojową i systemową nieuznanych republik. Jak sam zaznacza, okres pierestrojki sprzyjał ujawnieniu i nasileniu kwestii etnicznych oraz tzw. zamrożonych konfliktów. Autor podkreśla, że niechęć do uznania niepodległości Abchazji, Osetii Południowej i Górskiego Karabachu uzasadniana jest normami prawnymi, głównie zasadą integralności terytorialnej Gruzji oraz Azerbejdżanu. Stwierdzając, że istnienie państw nieuznawanych jest dowodem na to, że proces dezintegracji na obszarze postradzieckim ciągle trwa, wskazuje czynniki, które przyczyniły się do przetrwania niepodległych dziś, lecz pozbawionych uznania międzynarodowego „parapaństw”.

Kolejne trzy rozdziały książki zawierają wyczerpującą analizę procesu formułowania i funkcjonowania systemów politycznych republik separatystycznych. Rozdziały te charakteryzuje ujednolicona struktura. W każdej części – abchaskiej (III rozdział), osetyjskiej (IV rozdział) oraz karabaskiej (V rozdział) – następuje najpierw odniesienie do genezy kształtowania się poszczególnych republik, następnie rozwiązań ustrojowych wprowadzonych na ich terytorium, a w dalszej kolejności omawiane jest funkcjonowanie systemów politycznych. Taki zamysł Autora

znacznie ułatwia możliwość późniejszego porównania specyfiki systemowo-ustrojowej trzech państw nieuznawanych. Czytelnicy mogą poznać osobliwą strukturę kilkudziesięcioosobowych parlamentów owych republik. Paradoksalnie, wskazując na postępującą w nich demokratyzację, Autor podkreśla rolę klanowości oraz polityczno-biznesowej sieci powiązań, a także rywalizacji w elitach władzy. W rozdziale dotyczącym Abchazji szczególnie widoczna jest determinacja lokalnych elit, które – kierowane aspiracjami wyzwolenческими – zdołały, po latach obcej zwierzchności oraz marginalizacji, doprowadzić do proklamowania własnej niepodległości. Autor identyfikuje determinanty, które stały się katalizatorem owej drogi do niezależności. Nawiązuje do początków kształtowania abchaskiego systemu politycznego, jego specyfiki oraz etapów ewaluacji. Przedstawia rozwiązania ustrojowe oraz proces formowania systemu politycznego, który przypadał m.in. na okres wybuchu konfliktów oraz kryzysu konstytucyjnego 2004–2005, związanego głównie z rywalizacją klanową. Zdaniem Autora istotny element życia politycznego republiki stanowiło odwołanie do solidarności narodów kaukaskich oraz Rosji jako protektorki abchaskiej niezależności. Stwierdza, że mimo braku powszechnego uznania ze strony społeczności międzynarodowej system polityczny Abchazji funkcjonuje efektywnie, a na jej terytorium zachodzą procesy charakterystyczne dla państw demokratycznych.

Obraz pozostałych dwóch para państw zostaje przedstawiony wedle analogicznego schematu, lecz z charakterystyczną dla nich odrębnością systemu politycznego. Także w przypadku Osetii Południowej Autor przeprowadza wnikliwą analizę początków jej państwowości, nierozzerwalnie związanej z historiografią państwa gruzińskiego. Uwagę zwraca tu wyraźnie zarysowana odmienność w abchaskiej oraz osetyjskiej drodze do niepodległości. Uwidacznia się ona zwłaszcza w większej protekcji Rosji oraz wyraźnej deklaracji Osetyjczyków co do wejścia w skład Federacji. Autor zauważa, że uznanie ze strony Rosji wzmocniło system polityczny republiki. Nie bez znaczenia pozostaje powołanie się w ustawie zasadniczej Osetii Południowej na związki i jedność etniczną, terytorialną oraz historyczną z północnymi pobratymcami (z Osetii Północnej). Podobnie jak w przypadku Abchazji Autor akcentuje zasadę trójpodziału władzy oraz mechanizmy ustrojowe republiki, w tym nadmiernie rozbudowany aparat władzy wykonawczej w stosunku do niewielkiego obszaru Osetii.

W piątym rozdziale ukazuje genezę kształtowania się statusu Górskiego Karabachu, który ze względu na położenie geograficzne, religię oraz okoliczności proklamowania niepodległości ma nieco inny charakter aniżeli poprzednie para państwa. Uwagę zwraca również fakt, że sporny status Górskiego Karabachu – utrzymujący się do dziś jako *status quo* – usankcjonowała paryska konferencja pokojowa, powołując się na prawo do samostanowienia. W omówieniu cech ustrojowych Karabachu następuje odniesienie do demokratycznych zapisów konstytucyjnych, w tym organów trójpodziału władzy, których funkcjonowanie jest wzorowane na armeńskich rozwiązaniach ustrojowych. Wśród wspólnych wszystkim republikom elementów charakteryzujących ich państwowość Autor wymienia m.in. podobne etapy ewolucji systemów politycznych oraz dominującą rolę ośrodków prezydenc-

kich. Natomiast odrębności między Górskim Karabachem a Abchazją oraz Osetią Południową upatruje m.in. w większych możliwościach obronnych i silniejszej armii republiki (Górskiego Karabachu), a także nieuznaniu przez Moskwę karabaskiej suwerenności. We wszystkich omawianych republikach Autor wskazuje na pierwsze przeprowadzone w nich wybory, sylwetki prezydentów oraz przejawy rywalizacji o przywództwo polityczne.

Ostatni rozdział stanowi zestawienie determinantów przetrwania Abchazji, Osetii Południowej oraz Górskiego Karabachu. Zasadniczą cechą odróżniającą owe republiki od państw, w ramach których funkcjonują, jest brak uznania ze strony społeczności międzynarodowej. Autor wskazuje na konsekwencje takiego stanu rzeczy, wraz ze scenariuszem utraty posiadanej podmiotowości. Czynniki determinujące przetrwanie republik rozważa z perspektywy uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, a także kategorii: *statehood*, *stateness* oraz politycznej strukturalizacji społeczeństwa.

W zakończeniu Autor wskazuje na zauważalne z perspektywy dwóch dekad główne cechy statusowe republik nieuznawanych. Na pierwszy plan wysuwają się względy historyczne, uwidaczniające się zwłaszcza w przypadku Abchazji. Wedle R. Czachora odwoływanie się do narodowej tradycji oraz wielowiekowego zajmowania terytorium miało legitymizować prawo do tworzenia własnej państwowości. Praca ta jest ważnym głosem w dyskursie dotyczącym nierozstrzygniętej kwestii funkcjonowania nieuznanych jednostek terytorialnych. Choć republiki wyczerpują znamiona państwowości, to akt ich powszechnego uznania wymaga decyzji politycznej państw. Z tego względu zakończenie monografii nie ma charakteru rozstrzygającego, lecz rozwojowy, uwzględniający specyfikę każdego z trzech omawianych przykładów państw.

Książka posiada liczne walory poznawcze. Komplementarna koncepcja pracy oraz formułowane tezy wpisują się w problematykę badawczą nauk o polityce. Monografia zawiera wyczerpujące omówienie tematu, którego innowacyjność polega na pierwszej tak dogłębnej analizie specyfiki ustrojowej nieuznawanych podmiotów politycznych. Potwierdza to nader wyraźnie także trafność wyboru tytułu do treści zawartych w monografii.

Jedną z głównych zalet książki jest ustrukturalizowany sposób zaprezentowania zawartych w niej treści. W omówieniu specyfiki nieuznawanych republik Autor wykazał się niezwykłym wyczuciem. Prezentowane argumenty są rezultatem pogłębionej analizy źródeł, a także swobodnego odwoływania się do nurtów prezentowanych przez innych autorów. R. Czachor przedstawia możliwe warianty i proponuje rozwiązania. Próżno doszukiwać się jego jednoznacznych i nader sugestywnych ocen przedstawionych sytuacji. Ukazuje dogłębnie wieloaspektowość omawianych zagadnień i popiera je licznymi przykładami współczesnej oraz historycznej praktyki politycznej. Jego rozważania otwierają pole dociekań badawczych, które nie powielają w nowej formie starych schematów.

Mimo swej obszerności książka nie ma charakteru prozaicznego opracowania ani wydania podręcznikowego. Chronologiczne wywody ułatwiają zrozumienie

istoty przedstawianych procesów. Wrażenie to potęguje logiczna spójność tekstu, swobodna narracja, a w szczególności zwięzły i rzeczowy przekaz informacji. Dodatkowo barwny język zapewnia dobry odbiór pracy oraz dowodzi niebywałego kunsztu Autora. Praca posiada zrównoważoną i przejrzystą strukturę namysłu, która została odzwierciedlona przez wielkość oraz sposób konstrukcji poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów.

Cennym uzupełnieniem treści są sporządzone przez Autora graficzne zestawienia podziałów socjopolitycznych w republikach, demokratyczności reżimów politycznych republik na tle państw regionu oraz oceny determinantów trwałości państwowości owych republik. Dodatkowym walorem książki jest zamieszczenie załączników w postaci tłumaczeń konstytucji Abchazji, Osetii Południowej oraz Górskiego Karabachu, a także krótkiego streszczenia pracy w języku rosyjskim wraz z notą o Instytucie Polsko-Rosyjskim. Wysoko ocenić należy przydatność oraz obszerność bibliografii. Wyjątkowo bogata literatura rodzima i obcojęzyczna, a zwłaszcza różnorodność wykorzystanych źródeł, w tym zbiorów dokumentów, monografii, opracowań naukowych oraz materiałów prasowych i internetowych, świadczą o niewątpliwej wartości pracy.

Z uwagi na poruszaną tematykę, książka stanowi lekturę obowiązkową dla politologów, a zwłaszcza badaczy zainteresowanych funkcjonowaniem jednostek o nieustalonym statusie na obszarze poradzieckim. Ze względu na wartość poznawczą monografii rekomenduje się ją także odbiorcom niezaznajomionym ze specyfiką geopolityczną Kaukazu Południowego. Praca stanowi bowiem doskonałe zobrazowanie kształtowania się nietypowych podmiotów politycznych. Czytający zaczyna poznawać istotę funkcjonowania nieuznawanych państw, dostrzegać demokratyczny charakter ich ustrojów, a podświadomie nawet popierać dążenia owych republik do zdobycia międzynarodowego uznania.